

УЧУРДАГЫ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРГӨ МҮНӨЗДӨМӨ

Доранова А.Д., Аманкулова А.Т.
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.

Аннотация

Бул макалада учурдагы үй-бүлөлөргө жалпы анализ жасалып оң жана терс көрүнүштөр реалдуу каралды.

Annotation

In this article real problems of a modern family are considered and the general analysis is given.

Үй-бүлө социалдык институт болуу менен сөзсүз коомдун көзөмөлүндө турат. Коомдо болуп жаткан окуяларга байланыштуу үй-бүлө мыйзам ченемдүү өзгөрүүлөргө дуушар болоору жалпыга маалым. Ички үй-бүлөлүк өзгөрүүлөр жана мыйзамдуу өнүгүүлөрдүн негизинде үй-бүлө эволюциялык өзгөрүүгө туш келет.

Индустриалдашуу, өндүрүш процесстеринин татаалдашуусу, урбанизация, калктын мобилдүү өсүшүнө туш болду. Анда да жекече эркиндик, аялдардын эмансипациясына, балдардын ата-энеден эмансипациясына, социализациянын татаалдашуу ыкмасына алып келди. Муну И.С.Кон «маданияттагы жекелик баалуулугунун өсүүсү» деп түшүндүрөт [1]. Бул үй-бүлөгө терс таасирин тийгизип, бир көйгөйдү чечсе экинчисин жаратууда.

XXк. орто ченинен баштап үй-бүлө институтунда маанилүү өзгөрүштөр жана жылыштар болуп өттү. Бул өзгөрүүлөр салттык үй-бүлөлүк тажрыйбалардын жана баалуулуктарынын кризисине дуушар болду. Өмүр бою бир нике менен жашоочу салт-адат артта калып, толук эмес үй-бүлөлөр, жат ата-эне менен жашаган үй-бүлөлөр жана аборттор көбөйдү.

Үй-бүлөнүн өзгөрүүсүн жашоо циклинин бардык этаптарынан (жаралгандан аягына чейин) байкоого болот. Коомдун аң-сезиминде нике түшүнүгү маанисин жогото баштады. Мунун себептери никенин партнерун тандоодон, никеге болгон көз караштардан, сексуалдык жүрүм-турумдардан ж.б. байкоого болот.

XXк. башына чейин, (кээ бир коомдордо бүгүнкү күндөрү эле) этнографиялык булактарга таянсак никелик партнерду тандоодо атайын ортомчулар (свахи, жакын туугандары ж.б.) салт боюнча кудалап же башка варианттар менен ишке ашчу. Үй-бүлөнүн башчысы – «ата» болгондуктан, ата макулдугу сөзсүз керек эле. Күйөө келиндин өздөрүнчө таанышып, нике маселелерин чечүүсү жокко эсе көрүнүш. Үй-бүлөлөрдүн экономикалык, тиричилик, атактуулугу да эске алынуучу маселелерден.

Учурда нике алдындагы ырым-жырымдар трансформацияланууда. Учурда жаштардын нике маселелерин өздөрү талкуулашып ата-энелери менен эсептешип да коюшпаган учурлары кездешип калууда. Ата-энелер мурдагыдай эле балдарын көзөмөлгө алгылары келет, ага катышып келишет, кээде басым жасашып өздөрүнүн оюн жана чечимдерин таңуулашат. Жыйынтыгында талаш-тартыштар жаралат, түшүнбөстүктөр пайда болот. Жаштар албетте социалдык, этникалык, билимдүү көрсөткүчтөр менен айрымаланышуу менен жаштардын мамилелеринин функциясы алмашат да милдеттүү түрдө никеге туруу керек дегендин ордуна, жекелик мамилелешүүдөгү партнерлорунан интимдик өнөктөштүктү гана көрүшөт да, эч убакта жубайлыкты максат кылып коюшпайт.

Азыркы мезгилде экономикалык, социалдык жана улуттук тоскоолдуктар алынып, таанышуунун потенциалы кеңейди. Адамдардын жекеленүүсүнүн өсүүсү каршы

тенденцияны жаратты, башкача айтканда ал аял менен эркектин бири-бирине талаптарды коюусунун өсүшү менен шартталып, мунун арты жубайды тандоо көп убакытты талап кыларын баяндайт.

Сексуалдык жүрүм - турумдардын өзгөрүүсү, адам үчүн интимдик мамилелер ырахаттануунун булагы деген түшүнүктөр жана сексуалдык өзүнө тартуу, баалуу мүнөздөрдүн бири деген жоромолдор маанилүү жана баалуулук катары өсүүдө. Анткени бул сексуалдык өзгөрүүлөрдөн байкалат, биринчиден, сексуалдык мамилелер учурда ачык эле никеге чейин да никеде да байкалат. Экинчиден, сексуалдык мамилелер эркек үчүн да аял үчүн да чоң мааниге ээ болуу менен ал жубайлык милдеттерден да балалуу болуудан да бошотот.

Аялдардын да эркектердин да көп саны балалуу болууну калашса да никеге турушпайт. Никеге турууну улам жылдырып отуруп (себептери, кесиптик карьера, материалдык бутка туруу ж.б.) жашы улгайып кетүүдө.

Рольдорду бөлүштүрүү мамилелеринде баалуулук системалары өзгөрүлүүдө. Үй-бүлө куруу, аны сактоо, бала төрөө, интимдик мамилелерди никенин рамкасында чектөө, үй-бүлөлүк рольду бөлүштүрүү (аялдык, эркектик) ж.б. багыттарда алсыроо жана алсыздык байкалууда.

Адамдын адептик жүрүм-турумдарын критерийлерин изилдөө көйгөйлөрү жаратууда. Нуклеардуу үй-бүлөлөрдө, бүлө мүчөлөрүнүн саны өзгөрүп, балдардын саны азайууда, көпчүлүк үй-бүлөлөрдө экиден ашык бала төрөлбөй калган фактылар кездешип жатат. Кээ бир жубайлар такыр баласыз үй-бүлө жашоосун кечиришип, аны идеалдуу деп эсептешет. Мындан, төрөлүүнүн азайтуусун, аз балалуу болууну, аң-сезимдүү жакырлануу тенденцияларын байкоого болот.

Үй-бүлөдөгү өзгөрүүлөр менен байланышкан дагы бир тенденция патриархалдык укладдын жоюлушу. Аялдын экономикалык өз алдынчалыгы патриархалдык моногамиянын кризисине алып келди. Кээ бир Европа мамлекеттеринде 2-3 жашка чейинки балдарга кам көрүү ата-эненин экөөнө бирдей тиешелүү болуп, кимисинин кесиптик квалификациясы (эмгек маянасы, финансы табуу мүмкүнчүлүгү ж.б.) жогору болсо ошону иштей берет да, экинчиси пособие алып баланы карай берет. Ал эми учурдагы Кыргыз коомунда бул вариант жолго коюла элек.

Баалуулуктар системасынын өзгөрүүсү рольдорду бөлүштүрүүдө салттык өзгөрүүлөргө да алып келди. Эркектин эркектик функциялары, аялдын аялдык функциялары аткарылбай калууда, кээде алмашып калганын байкайбыз. XX кылымдын баштарынан өз алдынча бышып-жетилген эркек өзүнөн бир топ жаш кыздар менен никеге турушкандыгы байкалса, ал эми азыркы учурда аялы күйөөсүнөн бир топ жашка чоң болуп жаткандыгы жөнүндөгү маалыматтар бар. Учурда үй-бүлөлөрдүн өсүү тенденциялары ушундай, ошону менен эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелери, ата-энелер менен балдардын мамилелери да чоң мааниге ээ. «Үй-бүлө - клуб» термини жана түшүнүмү, эркин союз никеси да учурдун мүнөздүү белгилери. Негизинен үй-бүлө системалары, структуралары өзгөрүүдө, жаңы типтер, салттуу үй-бүлөлөргө альтернативдик никелердин саны күндөн күнгө кошулууда.

1980-1990-жылдардагы ойлонулбаган, даярдыксыз социалдык эксперименттер үй-бүлө мамилелеринде кыйратуучу тенденциялардын өсүшүн күчөттү. Себеби, мамлекеттик деңгээлде коммунисттик идеология кулады да социалдык жана руханий баалуулуктар өзгөрүүгө дуушар болду. Коммунисттик идеологиянын ордуна улутчулдук, же салттуу диний баалуулуктардын, улуттук-элдик салттын негизиндеги улутташуу идеологиясы жаралды.

Батыш цивилизациясы, жаңы түзүлгөн, бутуна туруп жаткан өлкөлөргө чоң таасирин тийгизди. Социалдык-экономикалык кризис, товарга (импортко) социалдык

кызматка муктаждык, материалдык дүйнөнүн артынан түшүүгө мажбур кылды. Эмгек, чыгармачылык, досуг, үй-бүлө, сүйүү – баары базар (рынок) мамилелери менен сугарылды, баары «баа» менен аныкталып калды.

Ар бир элдин, улуттун, өлкөнүн өз маркасы, өзгөчөлүгү бар. Бул анын салттык маданияты, тили, дини, идеологиясы, дүйнөтаанымы, жашоо стили, баалуулуктар системасы ж.б. Канчалык бөлүнүү, ажырым болбосун, баарын жалпы адамзаттык маданият бириктирип турат. Натыйжасында дүйнөнү каптап келе жаткан глобализация же массалык маданият ар бир адамды өзүнө багындырып келүүдө.

Үй-бүлөнүн кадыр баркы, социалдык-баалуулук ориентациясында кескин түрдө деңгээли төмөндөдү. Социологиялык изилдөлөрдүн жыйынтыгында 25 жаштардагы жаш адамдардын 2/3 никеде турушпайт, 35 жаштардагы адамдардын 1/3 үй-бүлөлөрү жок, 60 жашка чейин 1/10 үй-бүлө түзбөй өмүр кечиришет. Социологиялык сурамжылоолордун жыйынтыгы боюнча жаш үй-бүлөлөр, чогуу жашагандан баштап 5-10 жыл балалуу болуулары келбейт. Балалуу болууну каалаган жубайлар 1-2ден ашпаган балалуу болууну каалашат[2]. Ал эми ажырашуулар XX кылымдын акырында миллиондоп эсептелсе, азыр андан эки эселеп көбөйүп өсүүдө.

Учурда замандын эң коркунучтуу апааты болуп аборт эсептелип калды. Аборттор күнүмдүк көрүнүш болуп калу менен, өз баласына карата массалык террор катары эсептелет. Жүз жыл мурда жашаган италиялык юрист Рафаэль Баллестрини «Элдин адептик сапатынын толук түшүүсүнүн, бузулуусунун анык далили – «аборт» жасоо көнүмүш иш катары жана абсалюттук көрүнүш катары эсептелип калышы» - деп айткан пикири азыркы учурда далилденүүдө. Бул көрүнүш азыркы мезгилде эч кандай жаңылык же коркунуч эместей [3].

Үй-бүлөнүн кризистеринин бири–үй-бүлөдөгү рольдордун (функциялар десек да болот) туура эмес бөлүнүшү. Үй-бүлөлүк роль – коомдогу адамдардын социалдык рольдорунун түрү жана ал үй-бүлөлүк тайпада индивиддин ордун жана функцияларын аныктап берет. Тактап айтсак, ал: жубайлык (аялы, күйөөсү), ата-энелердин (ата-эне), балдардын (кызы, баласы, агасы, эжеси, карындашы) муундар аралык жана муундар ичинде (чоң ата, чоң эне, улуу, кичүү) мамилелер. Башкача айтканда үй-бүлөдөгү негизги нерсе «рольду» туура бөлүштүрүү, аткаруу анткени бул роль ар бир үй-бүлө мүчөсүнүн тагдырын чечип калуусу мүмкүн.

Үй-бүлөнүн ийгиликтүү түптөлүшүнө, үй-бүлөлүк рольдордун ситуациялык талаптарына жооп берүү, бир рольду аткаруу менен экинчи рольго өтүп кетүүгө даяр болуу (мис: үй-бүлөнүн бай мүчөсү көп убакыт үй-бүлөнүн каржылык маселесин чечип, башчы ролун аткарып келет да, бир учурда ал абалы өзгөрөт (жумушсуз калат же ж.б.) бул жерде кырдаалга жараша ролун өзгөртүш керек. Рольдук милдетти аркалай албагандыктан, жана көптөгөн себептерден бир топ конфликтер жаралат.

Үй-бүлөдөгү чыр-чатактардын келип чыгуу себептерин социологдор изилдеп:

- Рольдук образдардын чыр-чатагы, үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн рольдорунун туура эмес түзүлүшү, бөлүнүшү.
- Рольдор аралык чыр-чатак (муундар аралык, экинчи муундагы жубайлар бир эле убакта бала да, ата-эне да ж.б.).
- Рольдор ичиндеги чыр-чатак, бир роль өзүнө карама-каршы талаптарды коюп алганы. Учурда, үй-бүлөдөгү аял–эне, аял, кожойке, тарбиячы ж.б. ошол эле учурда эркек менен катар материалдык камсыздоого катышат, башка манилүү маселелерди да чечип калышы мүмкүн деген пикирге келишкен.

Эгер аялы жогорку статустагы социалдык же кесиптик кызматта иштеп калса, же көп каражат (акча) табуучу тармакта иштеп калса, ал ролун үй-бүлөсүндө да колдонсо үй-бүлөдөгү чыр-чатактын көбөйүүсү күтүлөт.

Учурдагы коомдо үй-бүлө социалдык институт катары социалдык функцияларын, үй-бүлөдөгү рольдук эмес мамилелерин өзгөрттү. Үй-бүлөдөгү салттык аялдын ролун (тиричилик менен алектенүү, бала төрөө, тарбиялоо) ошол эле мезгилде эркектин ролун (кожоюндук, мүлк ээси, экономикалык-материалдык каржылоочу ж.б.) алмаштырып койдудесек болот. Мунун себеби гендердик теңсиздикти жоюу, аялдарды өндүрүштө, саясатта, социалдык-экономикалык тармакта ж.б. бир топ тармактарда аялдардын эркектер менен тең-тайлаша иштеши, каржы маселесин тең чечиши себеп болду. Бул жагдайлардан чыр-чатактар жогорулап, демографиялык көйгөйлөр жаралууда, төрөлүүлөр азайууда, өлүм көбөйүүдө.

Мына ушулардын негизинде, коомдун мыйзам ченемдүү жана капыстан өнүгүүсү (урбанизация ж.б.) салттуу үй-бүлөлөрдүн бузулушуна алып келди. Учурдагы заманбап үй-бүлө, салттык үй-бүлөдөн социалдык-демографиялык мүнөздөрү менен, социалдык маданий көйгөйлөрү менен, психологиялык өзгөчөлүктөрү менен айрымаланды.

Экономикалык реформалар, жекече ишмердүүлүктүн эркиндиги коомдун өзгөрүүсүнө алып келет. Эгерде мурдагы коомдогу үй-бүлөнүн типтери: жумушчунун үй-бүлөсү, колхозчунун үй-бүлөсү, интеллекттин үй-бүлөсү – деген мүнөздөргө ээ болсо, азыркы коомдун үй-бүлөлүк типтери: миллионердин үй-бүлөсү, бизнесмендин жана соодагердин үй-бүлөсү, жумушсуздун жана авторитеттин (крим чөйрөдөгү) үй-бүлөсү ж.б. мүнөздөргө ээ. Албетте үйдөгү салттык көйгөйлөрдө (балдарды тарбиялоо, бүлөө башчысы) социомаданий, психологиялык планда жаңы көйгөйлөр жаралат. Комерсанттын балдары жеткиликтүү, материалдык жактан камсыздалып, көп акча кармашат, бирок ата-энесинин кароосунан, (ата-эненин убактысынын аздыгына байланыштуу) руханий нравалык баарлашуусунан көп колдонуша албай калат, ал эми жумушсуздун үй-бүлөсүндө өзүнчө көйгөйлөр: балдарынын көзүнчө атанын аброюнун түшүшү, себеби ал үй-бүлөсүн камсыздандыра албай, алсыз болуп калды. Баласында коопсуздук сезими сынат да, келечектен коркуу, ишенимсиздик ээлеп алат, анын келечектен үмүттөнүүсү күмөн. Керек болсо негативдүү ой жүгүртүү, пассивдүүлүк ж.б.лар бийлеп алуусу мүмкүн. Фермердин үйүн алсак, эмгекчил, чарбачыл ата-эне балдарын жашы жете электе эле кара жумушка жумшап же эксплуатация кылышат.

Үй-бүлөнүн өнүгүүсү көп балалуу жана аз балалуу болуп бөлүнөт. Статистика боюнча 1990-жылдардан бери мурунку СССР өлкөсүнүн, азыркы КМШ өлкөлөрүнүн үй-бүлөлөрүндө төрөлүү азайды, өлүм көбөйдү. Мис: орус үй-бүлөсүндө мурда 2-4 балалуу болушса азыр бир балалуу же такыр баласы жок үй-бүлөлөр актуалдуу. Борбордук Азия жана кыргыз үй-бүлөлөрүн алсак мурда 4-10 бала төрөлсө, азыр 1-4 (максимум) бала төрөлүүсү күтүлүүдө[3].

XX кылымдын 70-жылдарынан никеге катталбаган ата-энелерден «никесиз» төрөлгөн балдардын саны өсүү тенденциясы жаралды. Ар бир онунчу төрөлгөн наристе никесиз, 20 жашка чейинки бешинчи аял никесиз төрөйт. Атасыз үй-бүлөлөр, жалгыз эне тарбиялаган балдар абдан көбөйүүдө.

Ошентип, учурдагы коомдо «нуклеардык» (бир ата-эне менен) үй-бүлө деген жаңы үй-бүлө структурасы пайда болду. Бул көбүнчө жаш үй-бүлөлөргө таандык. Нуклеардык үй-бүлөлөрүнө мүнөздүүсү, ата-энелерден балдардын бөлүнүп жашоосу. Үй-бүлөдө жубайлардын ортосунда, ата-энелер менен балдардын ортосунда ички үй-бүлөлүк демократизация жана эгелитардык процесстер байкалат.

Ушул тенденциялар менен байланышкан башка (альтернативдик) үй-бүлөөлөр пайда болду. Бул, эркектердин аялы, балдары бар, аларды толук камсыздашат, жакшы мамиледе жашашат, бирок ошол эле мезгилде башка аял менен көңүлдөш (ойнош) болуп жашашат, аны да толук камсыздайт. Эки бүлөө тең бири-бирин билишет, бул *конкубинат* - үй-бүлөлөр деп аталат. Аялы менен күйөөсү эки башка үйдө (же бөлмөдө) жашаган үй-

бүлөлөр да пайда болду, алар *годвин–нике* деп айтылат[4]. Андан да башка бир жыныстагы никеге туруулар көбөйүүдө.

Азыр деле үй-бүлөлөрдүн салттык патриархалдык маанидеги рольдорду бөлүштүрүү тиби жашап келет, алар күйөөсү жумушта иштөө менен табарман ролун аткарып үй-бүлөнү толук камсыздайт, ал эми аялы үйдүн очогун сактоочу жана үй-тиричилигиндеги бардык жумушту аткарып келет. Мунун сакталуусуна, биринчиден: коомдогу бай эркектердин болуусу жана алар үй-бүлөсүн толуккандуу камсыздашы; экинчиден: өндүрүштүн кыскаруусу, жумушсуздук жана балдарды мектепке чейинки тарбиялоочу мекемелердин азайуусу, кызмат көрсөтүү чөйрөлөрдүн жетишпестиги, көптөгөн аялдардын үй кызматына байлап салгандыгы эсептелет.

Учурдагы заманбап жашоодо үй-бүлөлөрдүн жашоосун анализдеп олтуруп үй-бүлөлүк мамилелерден кээ бир формалдашууларды белгилесек болот, үй-бүлөдө руханий кыйналуусуз баардык милдеттерди аткаруу, үй-бүлөдө материалдык көйгөйлөр, мамилелерде жаракалардын сезилиши, жылуу мамиленин, камкордуктун, көңүл буруунун жоктугунун сезилишин, мамилелешүүдө ата-эне жана балдардын ортосундагы адептик-психологиялык дал келишпестиктер байкалат.

Бүгүнкү күндө үй-бүлөлөрдүн түрдүү формаларын кезиктирсе болот. Баарынан көбү, никесин юридикалык каттатпай эле жашоо, тиричилик кечирүү, чогуу материалдык байлык топтоо, балалуу болуу ж.б. Бул көрүнүштүн аягы, бир топ мезгил чогуу жашагандан кийин же балалуу болгондон кийин никесин официалдуу юридикалык коттоодон өткөрүшөт же бир топ убакыт чогуу жашашып, балалуу болушуп, ажырашуу процессин, катаал, жаракаттуу, талашуулар, соттошуулар коштоп эки башка жолго түшүшөт.

Сөз соңунда жыйынтыктап айтаарым кылым карыткан кыргыз элинин мурдагы тарыхында сөзсүз үй-бүлө күтүүгө чоң басым жасалып, ал эми ажырашуу жат көрүнүштөрдөн болгондугу белгилүү. Ошого байланыштуу турмуштук азап-тозок, кайгы-кубанычына ортоктош болгон кыргыз үй-бүлөсүндө балдардын төрөлүсүнө басымдуу көрүнүш болгон. Бул илимий макалада учурдагы үй-бүлөгө жалпы анализ жасалып, оң жана терс көрүнүштөр реалдуу берилди. Ошондой эле учурдагы үй-бүлөгө базар экономикасы ички жана сырткы миграция процесстери, маалымат саясаты (интернет), батыш маданияты чоң таасир тийгизип, кыргыздын салтык үй-бүлөсүнүн өзгөрүүсүнүн себептери көрсөтүлдү. Стабилдүү эмес жашоо шарт үй-бүлөдөгү ролдорду аткарууга өз кедергисин тийгизгендиги да илимий макаланын түйүндүү маселелеринен. Туруктуу сапаттуу үй-бүлөнү сактап калуу мамлекеттик саясаттын негизи экендигине токтолуу менен, маалымат булактарынан айрыкча үн алгы жана сыналгылардан идеалдуу үй-бүлө идеяларын жайылтып көпчүлүккө жеткирүү негизги милдеттердин бири.

Адабияттар:

1. Вебер Г. Кризисы любви: Системная психотерапия Берта Хеллингера, М.,2001.
2. Шнайдер Л.Б. Психология семейных отношений, М.,2000.
3. Гаранина Е.Ю., Коноплева Н.А., Карабанова С.Ф., Семейведение (учебное пособие), М.2009.
4. Сатир В. Вы и ваша семья, М.,2002.